

ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ / KALOPHONIA. Науковий збірник статей і матеріалів з історії церковної монодії та гимнографії, число 1, Львів: Видавництво ЛБА 2002, XXIX+395 с.

Перше число збірника присвячується 70-літтю видатної дослідниці української музики Олександри Цалай-Якименко, яка заклала наукові підвалини у вивченні сакральної монодії в Україні.

Видання Інституту Літургійних Наук Львівської Богословської Академії та Кафедри славістики Баварського університету ім. Юліуса Максиміліана у Вюрцбурзі

ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ / KALOPHONIA. Wissenschaftlicher Sammelband aus der Geschichte der kirchlichen Monodie und Hymnographie, Heft 1, L'viv: Verlag LTA 2002, XXIX+395 S.

Erstes Heft der Reihe wird dem 70-jährigen Jubiläum der prominenten Forscherin der ukrainischen Musik, Oleksandra Tsalaj-Jakymenko, die die wissenschaftliche Grundsteine zu den Studien der Sakralmonodie in der Ukraine gelegt hat, gewidmet.

Herausgegeben von dem Institut für Liturgik der Lembereger Theologischen Akademie und dem Lehrstuhl für Slavistik der Bayerischen Julius-Maximilian-Universität zu Würzburg

Редактори Крістіан Ганнік, Юрій Ясіновський
За участю Андрія Ясіновського

ISBN 966-7034-25-9

<i>Лірика Костюковец</i> Тонізація силлабічних стихів и кристалізація стопності в кантах и псалмах	123
<i>Юрій Медведик</i> Гімнографічні джерела української духовної пісні	133
<i>Люба Кияновська</i> Церковний спів галицької композиторської школи	140
<i>Олександр Козаренко</i> Сакральна творчість українських композиторів ХХ століття в контексті національних музично-семіотичних процесів	150
<i>Георг Червінський</i> Візантійський хор Мирослава Антоновича та його дискографія	161
Сучасний стан українського церковного співу Матеріали дискусії круглого стола	175
<i>Станіслав Людкевич</i> Справа нашого церковного співу	199
Протоколи і декрети церковних соборів про богослужбовий спів	207
Українські Ірмологіони СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ	
<i>Олександра Цалай-Якименко</i> Давній Львів і оновлення української музики	227
<i>о. Іван Музичка</i> Перший український друкований Ірмолой	240
<i>Марія Видашенко</i> Йосиф Городецький — засновник східнослов'янського набірного нотодрукування	252
<i>Юрій Ясіновський</i> Львівський ірмолой кінця ХVI — початку ХVII століття — найдавніша нотолінійна пам'ятка церковної монодії	256
<i>Георг Задорожний</i> Невідомий Ірмолой Івана Югасевича	273

**ЦЕРКОВНА МУЗИКА І ГІМНОГРАФІЯ
СТАТТІ**

<i>Петро Крип'якевич</i> Артистична форма псалма 118	283
<i>Катерина Цірікус</i> Мартин зі Львова — композитор XVI століття	297
<i>Богдан Кіндратюк</i> Давони і двонарське мистецтво в Україні	304
<i>Леся Мороз</i> Церковно-музична тематика на сторінках часопису «Дяківський глас»	313
МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ	
<i>Стетан Стойко</i> Професор Іван Гарднер як педагог і вихователь (спогади учня гімназиста)	319
РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, БІБЛІОГРАФІЯ	
О. Цалай-Якименко. Духовні співи давньої України. Антологія <i>Юрій Ясіновський</i>	327
Spiritual Songs in Seventeenth-Century Russia, ed. by Olga Dolskaya <i>Юрій Медведик</i>	329
Українська духовна пісня на порозі третього тисячоліття <i>Богдана Криса</i>	334
Відродження Артема Веделя <i>Роман Савицький</i>	339
Православна монодія <i>Павло Гринкевич</i>	342
Бібліографія наукових праць Крістіана Ганніка <i>Андрій Ясіновський</i>	347
Українська церковна музика: 1991–2001. Матеріали до бібліо- графії <i>Юрій Ясіновський</i>	369
НАУКОВА ХРОНІКА	393

Ігор ЗАДОРОЖНИЙ (Мукачів)

НЕВІДОМИЙ ІРМОЛОЙ ІВАНА ЮГАСЕВИЧА

У музичній культурі Закарпаття найдавнішу і найтривалішу верству займає гимнографія (церковна монодія), яка розвивалася протягом багатьох століть, починаючи з моменту прийняття християнства та його богослужбових форм аж до ХХ ст., коли були зредаговані та видані збірники Малинича-Бокшая, Хоми та Паппа. І на всьому цьому історичному просторі, незважаючи на різні політичні і культурні обставини, церковна монодія зберігала свою тяглість і єдність з матірною основою — Руссю-Україною. Одним з найяскравіших підтверджень цього — нотолінійні Ірмологіони (Ірмолої), які добре визначають етнічну сутність народу західних Карпат як народу українського.

Джерелами вивчення гимнографічної культури України у ХVІ–ХVІІІ ст. є рукописні та друковані нотолінійні Ірмологіони (Ірмолої за самоназвою)¹, які використовувались і в практиці всієї Мукачівської єпархії та суміжних з нею земель компактного розселення українців². Каталог Юрія Ясиновського, який охоплює світовий фонд нотолінійних рукописних Ірмолоїв, фіксує близько 40 пам'яток Закарпаття та Східної Словаччини. Ці рукописи добре засвідчують активні процеси у розвитку церковної монодії на західних кордонах розселення українського етносу та їх тісну взаємодію з матірною основою³. У цих пам'ятках зафіксовані форми церковного співу, які побутували і поширювалися на підкарпатських землях.

Творцями рукописних Ірмолоїв були регенти і церковні співці, дякоучителі та учні, священники та ченці, тобто представники широкого

¹ Ю. Ясиновський. Українські та білоруські нотолінійні ірмолої 16–18 століть, Львів 1996, с. 48.

² Атаназій В. Пекар, ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1, Рим-Львів 1997, с. 11–18

³ Ю. Ясиновський. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу, *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, Bratislava 2000, s. 331–349.

середовища низової інтелігенції та духовного сану⁴. Характерним для цих рукописів була їх прив'язаність до територій створення, де їх використовували як під час богослужінь, так і в навчанні. Тому сьогодні для нас всі вони мають велику наукову вагу та мистецьку вартість.

У пошуках джерел до історії церковного співу Закарпаття нами було знайдено невідомий рукописний нотолінійний Ірмологіон з 1809 року, якого переписав знаний церковний співець і книжник Іван Югасевич. Рукопис зберігається у приватній збірці Василя Панкулича з Мукачева, колекціонера і шанувальника старовинних пам'яток⁵. Глибше ознайомлення із змістом цієї пам'ятки переконливо засвідчує її унікальність і збагачує нашу уяву про творчу діяльність на ниві церковного співу одного з найяскравіших його представників — Івана Югасевича.

З праць Юліяна Яворського⁶, Степана Паппа⁷, Юрія Ясіновського⁸ відомо сім списків нотних Ірмолоїв, створених Іваном Югасевичем протягом 1778-1812 років. Серед них значиться і рукопис 1809 року, який зберігався в с. Камйонка на Спіші⁹. Зіставляючи опубліковані сторінки з ілюстраціями Ірмолоя з Камйонки із новознайденим з того ж 1809 року, ми дійшли висновку, що наша знахідка є невідомим рукописом І. Югасевича.

І. Югасевич-Склярський народився 1741 року в с. Прикра (тепер Східна Словаччина). Освіту здобув у Львівській братській школі, де навчався мистецтву церковного співу, переписування та оформлення книг. Пізніше впродовж усього свого життя служив церковним співцем і дякоучителем при церквах Мукачівської єпархії. Останні 20 років жив і працював в с. Невицькому біля Ужгорода, де заслужив великого авторитету, був церковним опікуном, обирався війтом, переписував книги, малював ікони і збудував церкву. Помер у цьому ж селі 1814 року¹⁰.

⁴ Ю. Ясіновський. Соціальна функція українських нотних Ірмолоїв, *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 1, Київ 1994, с. 63–72; він же *Українські та білоруські нотолінійні ірмолої*, с. 72–77.

⁵ Василь Панкулич — викладач історії, колекціонер, завідувач музею освіти Мукачівського педагогічного училища.

⁶ Ю. Яворський *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Приложение, Прага 1934, с. 333–334.

⁷ С. Папп. Розвій церковного богослужбового співу (простоспіву) в Мукачівській єпархії, *Ірмологіон*, Пряшів 1970, с. 185–196.

⁸ Ю. Ясіновський. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої, №№ 982, 993, 1015, 1018, 1066, 1071, +1063

⁹ Там само, с. 483–484.

¹⁰ Ю. Ясіновський. Соціальна функція українських нотних Ірмолоїв, *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 2, Київ 1994, с. 70.

І. Югасевич був надзвичайно обдарованою особистістю з широкими культурно-освітніми та художньо-мистецькими інтересами. Він збудував церкву в рідному селі Прикра, де в пресвітерії було вирізьблене його ім'я¹¹. Малював ікони, займався літературною діяльністю. Вивчав побут і звичаї народу, усну народну творчість, складав вірші, упорядковував пісенники, календарі, зібрав 370 прислів'їв і приказок під назвою «Общая присловія во товаристві неукіх. Время і час єсть молчати і глаголати»¹².

Як художник, Югасевич мистецьки оформляв свої рукописи орнаментальними прикрасами, мініатюрами, майстерно володів каліграфічним письмом, створивши прекрасні твори книжної графіки¹³: Літургікон (1759), Типікон (1800), Псалтир (1804), Тріодь (1807), Пісенники (5)¹⁴, Календарі, нотні Ірмолої. Порівнюючи датування рукописів, ми бачимо, що І. Югасевич у 1800 році переписав Типікон та Ірмолой, у 1806 році — Ірмолой та Календар із збірником прислів'їв та приказок, у 1809 році два Ірмолої, що добре підтверджує активну працю книгописця. Порівняльне дослідження змісту Ірмолоїв І. Югасевича дасть можливість виявити його принципи відбору і систематизації напівів, активний фонд репертуару церковної монодії, загальний стан і форми гимнографії кінця XVIII — початку XIX ст., яка використовувалася в літургійній практиці парафій Мукачівської єпархії та прилеглих до неї територій.

Новознайдений Ірмолой Югасевича зберігся добре. Загальний обсяг — 95 аркушів формату in F° (20,5×26 см). Аркуші пронумеровані кирилицею у верхньому правому куті, починаючи з 3-го (1–93); початкові два аркуші, як це часто буває в Ірмолоях, не мають нумерації. Блок

¹¹ М. Дубай. З мистецтва наших дерев'яних церков. Народний календар, Братіслава 1967, с. 95–96.

¹² Ю. Яворский. Карпаторусский художник-писец Иван Югасевич и его графические художественные произведения, Ю. Яворский. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси, Прага 1934; Иван Панькевич. Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасевича з року 1809, Прага: Видання Слов'янського інституту, 1947; М. Ясько. Рукописний збірник прислів'їв і приказок Закарпаття 1806 року та його укладач Іван Югасевич, Науковий збірник Ужгородського державного університету, 1959, с. 63–75.

¹³ С. Папп подає інформацію, що в Ірмологіоні Югасевича 1811–1812 рр. йдеться про число 38, що мало б означати 38-й Ірмологіон. На нашу думку, цей запис швидше означає загальну кількість створених ним рукописних книг. Див.: С. Папп. Ірмологіон, Пряшів 1970, с. 185.

¹⁴ С. Папп. Духовна пісня на Закарпатті, Записки ЧСВВ, vol. VII (XIII), 1971, с. 122–125.

книги складається з десяти зошитів, кожен з яких має по 5 аркушів, що прошиті і перегнуті наполовину. Оправа дерев'яна, шкіра залишилася лише на хребті. Дерев'яні палітурки пошкоджені, стерті в нижніх частинах, що свідить про часте використання рукопису. Титульного аркуша бракує. Вихідна інформація у формі колофону знаходиться на звороті 93 аркуша у формі перевернутої піраміди:

Слава, Честь, Поклоненіє, и Вѣчноє Благо||дареніє,
 Б(о)гу единому въ нераздѣльной и неизреченной
 Тро(й)ци || Славимому О(т)цу и С(и)ну и С(вя)тому
 Д(у)ху. Давшему сію || Книгу нареченную
 ІРМОЛОГІОНЪ, то естъ: || ПѢСНОСЛОВЪ, въ
 Щасливости начати, и въ || Бл(а)гоумномъ дарѣ
 Б(о)ж(ес)твенномъ докончати. || Здѣ списася мною,
 Рабомъ Б(о)жіимъ || Іоанномъ Югасевичомъ Пѣвцемъ ||
 Невѣцчанскія Ц(е)ркве. || При Храмѣ Покровѣ
 Пр(ес)вятыхъ || Вл(ад)ыч(и)цы, нашея Б(огороди)цы, и
 пр(ис)но || Д(і)вы М(а)рія. || Року Хр(исто)ва 1809 м(іся)ца ||
 Ноемврія дня 7 || докончися.

Основний текст писаний кириличним скорописом з елементами так званого штучного півустава. Церковнослов'янська графіка використовує надрядкові знаки та виносні букви задля скорочення складів, згідно з вимогами музичної метрики¹⁵. Орнаментальні заставки геометричних і рослинних мотивів. У геометричних формах поєднані тонкі паралельні та хвилясті лінії, розміщені у ромбах, квадратах, півкругах (арк. 9, 14 зв., 22); у рослинних мотивах — зображення виноградної лози (арк. 4 зв., 22), трьох листочків (арк. 17), які переплітаються з елементами народного стилю.

Текст на сторінках огорнутий графічними рамками (ширина 16–16,5 см, висота 20–20,5 см), на яких розміщено по 11–12 нотних рядків з відповідною величиною полів. Величина внутрішнього поля коливається в межах 1–1,4 см, зовнішнього — 1,3–1,8 см, верхнього — 1–1,7 см, нижнього — 2,5–3,5 см. Зверху в колонтитулах і по краях сторінок у формі глос розміщена інформація про піснеспіви, свята, гласи, номери пісень.

Заголовки розділів, колонтитули, глоси, великі і малі ініціали виконані кіновар'ю. Досить вишуканою є орнаментика великих ініціальних літер на початку розділів; малі ініціали виконані простіше. Цей внут-

¹⁵ Див.: Ю. Ясиновський. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої, с. 53–55.

рішній декор збагачує виразово-емоційну палітру кодексу та наповнює його урочисто-святковим настроєм.

Нотація Ірмолая Югасевича представляє собою так звану київську квадратну ноту. Графіка нот має форму маленького прямокутника, злегка піднесеного з лівого боку, що виразно вказує на прискорений темп написання. Основні тривалості нот — ціла, половинка, чвертка, вісімка, рідше зустрічаються половинка та вісімка з крапкою. На деяких аркушах трапляються зустрічаються написання фіти (30, 36, 37, 38, 39, 55, 58, 59). На початку кожного нотного рядка знаходиться ключ С (цефавтний) у вигляді ноти бревис (див. ілюстрації). У прикінцевих рядках розділів (арк. 3 зв., 6) нотні рядки завершують сторожі (кустоди), які вжиті, проте, виключно з декоративною метою

Групування нотного та словесного текстів відзначається чіткими пропорціями і добре схоплюються своєю зовнішньою формою. Одиницею міри організації ритмічних груп є ціла нота. Картина симетричної та чіткої організації групування нотних і літературних знаків дає можливість легко сприймати та читати мелодичну лінію, що має в собі як естетичну, так і практичну доцільність.

З покрайніх записів в Ірмологіоні цікавими є повідомлення про власників, купівлю-продаж, дарування. На звороті обкладинки та арк. 27 зв. знаходимо нотатку однакового змісту «Сія книга належить рабу Божому Кривенько Михайлу Андрашовському обивателю¹⁶. Купив ю із Ірляви¹⁷ от одной господині, зовомой Павлюля, за 40 крайцарю нових 1868 рока, місяца юнія». На зовнішньому полі синім чорнилом угорською мовою записано «Krivenyuka Mihaly 1884. 25/5». Тобто, книжка була близько 20 років у власності Михайла Кривеньки, який, очевидно, був дяком. Пізніше, вже у ХХ ст. книжка належала учневі Василеві Левкуличу, який, очевидно, придбав її для навчання: «:Василь Левкулич ученик I-го рока півцо-учительской семинарії. В Ужгороді рока 1929-го 8. III. Достав в памятку од одной жони, обивательниці Орлявської» (арк. 48; запис у скороченому вигляді повторений на початковому форзацному арк.). На арк. 1 запис власника «Povovics Andrasz...». У кінці рукопису на звороті 93 аркушу є записи олівцем підрахунків років:

1885 1925 1904

1809 1809 1809

76 116 95

¹⁶ Андрашів, тепер село Андріївка Ужгородського району Закарпатської обл.

¹⁷ Ірлява (Орлява) — село того ж Ужгородського району.

Ці обрахунки виконані різними почерками — очевидно, власниками рукопису, що фіксували час придбання та вік книги. Маргіналії свідчать про використання Ірмологіона Югасевича в навчальній практиці та міграцію пам'ятки в межах Ужгородського повіту. Навчальне використання пам'ятки засвідчують і численні проби написання кирилических букв, що, між іншим, також промовляє про її використання в побуті та навчанні рідної мови.

Ірмологіон Югасевича з 1809 року належить до так званого календарно-мінейного структурного типу, в якому в перших двох коротких розділах знаходимо воскресні співи Октоїха та подібні. У центральному розділі — ірмоси та вибрані стихири на свята церковного року, починаючи з неділі перед Різдвом Христовим і включаючи піснеспіви Тріоді.

Основний зміст Ірмологіона:

арк. 1–21 — на 8 гласів догматики, богородичні, сідальні та ірмоси воскресного канону; у 4 гласі додано степенні антифони «От юности моєя».

арк. 22–28 — подібні стихирам на 8 гласів.

арк. 28 зв.–93 — ірмоси і стихира на свята церковного року, включно з піснеспівами Тріоді: ірмоси і стихири в неділю перед Різдвом Христовим, на Різдво Христове, у неділю перед Богоявленням, на Богоявлення, Стрітєння, у неділю Митаря і Фарисея, у неділю Блудного сина, в неділю Мясопусну, вибрані піснеспіви Великого посту, Літургія Передосвячених дарів, задостойник «О тобі радується», в неділю Хрестопоклонну, на Благовіщення, в четвер 5 неділі Вел. посту, у суботу Лазареву, у неділю Цвітну, трипіснець у понеділок Великий, двопіснець у вівторок вел., трипіснець у Велику середу, у Вел. четвер замість Херувимської «Вечері твоєї тайней», у Велику п'ятницю, у Велику суботу, на Воскресіння, в неділі після Пасхи — Фомину, Мироносиць і т. д.; преп. Онуфрію, на Різдво св. Йоана Предтечі, апп. Петру і Павлу, Успінню Пресв. Богородиці, на Різдво Пресв. Богородиці, Воздвиженню Чесного Хреста, на Покрову Пресв. Богородиці, Собор арх. Михаїла, Введеню Пресв. Богородиці, св. Миколаю, на зачаття Пресв. Богородиці, молебінь Пресв. Богородиці, стихира Пресв. Богородиці на прокляття еретиків «Іже образу твоєму».

Характерним для змісту Ірмологіона Югасевича є впорядкування вибраних святкових напівів, переважно ірмосів канонів та окремих стихир, за церковним календарем, що мало виразну орієнтацію на дяківську богослужбову практику. Календарно-мінейний структурний тип Ірмолоїв переважно побутував на Лемківщині, Бойківщині, на Закарпатті. Якщо Ірмолой 1784–1785 років І. Югасевича має грецький структурний тип, то наступні списки — календарно-мінейний, що враховує насаперед богослужбову практику.

Рукописний Ірмологійон 1809 року І. Югасевича, який вперше вводимо у науковий обіг, є цінною пам'яткою церковного співу, книжкового мистецтва, мистецької культури крайньо західної території українського етносу. Культурно-мистецька діяльність дякоучителя І. Югасевича активно впливала на духовне життя народу, його освіту, культуру. Беручи діяльну участь у дяківській справі, створюючи рукописні книги, він зберігав рідний обряд, церковний спів, мову свого народу, передавав духовні надбання для наступних поколінь.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>